

ТЕОРІЯ МНОЖИННИХ СВІТІВ У МОВОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

Ільїна О. В.

ВСТУП

Уявлення про те, що одночасно може існувати кілька напрямів розвитку ситуації, зумовлене ідеєю про час як про четвертий вимір, по якому можна пересуватися наче по простору. Теоретично будь-яка ситуація дійсного, майбутнього або минулого може бути тією чи іншою в різні моменти в різному просторі. Кожна людина у свідомості моделює кілька альтернативних варіантів щодо розвитку ситуації в теперішньому чи майбутньому часі. Філософія можливих світів полягає в тому, що не існує абсолютної істини, бо остання залежить від спостерігача та свідків подій.

Увесь простір можна підрозділяти на можливі світи. Об'єктивна реальність у мовній картині світу відображається за допомогою низки лінгвальних засобів, які відбивають особливості буття. Це відображення назване художнім світом. Оскільки художній світ існує у свідомості людини, то він теж є можливим світом. Можливий світ інтерпретуємо як імовірний стан речей, можливий напрям подій. У межах художнього світу виокремлюються потенційно можливий світ, персональний світ, світ автора, світ інтерпретатора чи дослідника, ірреальний світ. Ірреальний світ протистоїть реальному як такий, що побудований на фантазії. Натомість образи первинного світу, об'єктивного, справді мають відображення в дійсності й не є результатами уявлення.

Активне вивчення проблеми множинних світів почалося в кінці 70-х років ХХ століття. З'явилися поняття *актуального світу*, *можливого світу*, *художнього світу*, *мовного світу*, *світу конкретного майстра слова* тощо. Метою цієї розвідки є дослідження проблем еволюції поняття *множинних світів* у сучасній філологічній науці.

Актуальність дослідження полягає в можливості встановлення засобів мовного вираження можливих світів, їхньої концептуалізації і категоризації із позицій сучасних підходів.

Теорія множинних світів уперше розроблялася в царині модальної логіки Л. Вінгенштейном, С. Кріпке, Д. Льюїсом, Я. Хінтіккою;

у царині літературознавства цей аспект привернув увагу таких науковців, як Р. Барт, Л. Долежел, Т. Павел, М.-Л. Райен тощо, а з поширенням антропоцентричної парадигми й мовознавці почали активно залучати набутки теорії множинних світів у свої роботах, зокрема, це дослідження І.В. Александрук, Н.Д. Арутюнової, А.П. Бабушкіна, К.Ю. Голобородька, О.М. Кагановської та інших.

1. Філософське підґрунтя теорії множинних світів

Зародилася ідея множинних світів у науковому світогляді, як і багато інших ідей, за часів Античності. Давньогрецький філософ Демокрит відстоював тезу про те, що реальність становлять певні прості й неподільні частинки – атоми. Мислитель припускає, що таких атомів існує безліч, вони формують весь Усесвіт під впливом вихрового процесу, таким чином, філософ спростовує ідею єдиного буття, яку активно пропагували Парменід та піфагорійці. У Давній Елладі думок Демокрита дотримувалися Метродор Хіоський, Епікур. Вони припускали існування схожих на наш або відмінних від нього світів. Таке припущення базувалося на принципі ізономії – рівної ймовірності. Описуючи світи Демокрита, Іпполіт зазначає: «В одних із них немає ні сонця, ні місяця, в інших – сонце та місяць більші, ніж у нас, у третіх – їх не по одному, а декілька»¹. Досліджуючи ідею множинності світів у Демокрита та його учнів із філософсько-історичної позиції, В.П. Візгін пише, що «в Демокрита, якщо вірити деяким доксографам, атоми можуть бути значних розмірів, величиною навіть як увесь світ»². Далі вчений указує, що під час дослідження термінів *космос* та *уранос*, які побутували за часів Давньої Греції на позначення світу, доміантним став *космос*, і позначав він «як світ, що існує (Усесвіт) (піфагорійці, Геракліт, Емпедокл, Анаксагор, Платон та інші), так і впорядковані кінцеві утворення, які виникають у безкордонному Всесвіті (Левкіпп, Демокрит та його школа, Епікур та деякі інші). Спільність терміна приховує принципові відмінності в концепціях: єдиний космос є вічним та незнищеним, тоді як світи атомістів, навпроти, виникають та підлягають неминучій загибелі»³. Таким чином, атомісти вважали, що всі світи врешті-решт зникнуть під

¹ Лурье С.Я. Демокрит: Тексты. Перевод. Исследования. Л. : Наука, 1970. 664 с.

² Визгин В.П. Идея множественности миров: Очерки истории. Москва : Наука, 1988. С. 7.

³ Ibid. С. 17.

впливом ентропії. При цьому для Демокрита поняття множинності світу не є тотожним до великої кількості зірок та інших систем, як це робили за доби Відродження, «коли удосконалення розрахунків та спостережень дало змогу переконатися у значній відстані від Землі до інших світил»⁴. Далі В.П. Візгін підкреслює, що «якщо для епохи Відродження й XVII ст. «сольовий» розсип Молочного Шляху і є живий та чуттєво доступний образ множинності світів, то для античного атомізму тільки абстракція, імажинативний пил світів, зовсім недоступний для наших почуттів, який є відображенням такого ж абстрактного постульованого атомного пилу, безкінечної множинності атомів»⁵.

За часів Античності існувало дві основні теорії: теорія єдиного й незнищеного світу, а також теорія множинності кінцевих світів.

В епоху Середньовіччя з активним поширенням християнства у світі усталеною думкою була сентенція про існування двох світів: цього та потойбіччя (у католицизмі виокремлювали пекло, чистилище, наш світ, рай). Усе земне життя людина має дотримуватися певних правил поведінки, заповідей, щоб після смерті потрапити в кращий світ – рай. Якщо ж особа багато грішила, то на неї чекає світ страждань – пекло.

Із позицій філософії до теми множинних світів звернувся Г. Лейбніц, який стверджував, що під час створення світу Бог мав у розумі безліч світів, кожен із яких міг стати реальним, однак урешті Бог обрав найкращий із можливих світів: «якби не було найкращого (optimum) світу серед усіх можливих світів, то Бог би не викликав до буття жоден. Я називаю *світом* усі наслідки й усю сукупність речей, що існують, щоб уже не можна було стверджувати, начебто можуть існувати ще безліч світів у різні часи й у різних місцях. Тому що всі з них у сукупності слід вважати одним світом, або, якщо хочеться, одним універсумом. І коли всі часи й усі місця в цьому універсумі будуть заповнені, усе ж залишається правильним те, що їх можна було би наповнити безкінечно різноманітними способами і що існує безкінечна кількість світів, із яких Бог необхідно обрав найкращий, тому що Він усе творить на вимогу вищого розуму»⁶. Таким чином, Г. Лейбніц запроваджує у філософії

⁴ Визгін В.П. Идея множественности миров: Очерки истории. Москва : Наука, 1988. С. 27.

⁵ Ibid. С. 28.

⁶ Лейбниц Г. Сочинение в четырех томах. Москва : Мысль, 1989. Т. 4. С. 135–136.

поняття *необхідного, можливого, випадкового*. Учений стверджує, що «*все можливе вимагає існування*, а тому [усяке можливе] й існувало б, якби цьому не суперечило інше [можливе], яке також вимагає існування й несумісне з першим»⁷.

Ідеї Г. Лейбніца були продовжені в роботах С. Кріпке, Д. Льюїса та Я. Хінтікка в ХХ столітті, які запровадили поняття *можливих світів* у царині аналітичної філософії мови, філософії свідомості, логіки, аналітичної метафізики тощо. Якщо узагальнити досвід цих учених, то можливий світ – це певний стан, при якому можна припустити існування різних речей, що не суперечать логіці.

Так, Я. Хінтікка поняття «*можливий світ*» інтерпретує «або як можливий стан справ, або як можливий напрям розвитку подій»⁸. Далі філософ прояснює, що з поняттям можливих світів зіштовхується кожна людина, оскільки всі ми думали про «вірогідність різних можливостей стосовно завтрашньої погоди, тим самим розглядаючи й декілька «можливих станів справ»⁹. Кожна людина, яка коли-небудь обмірковувала те, що вона сприймає чи не сприймає в певній ситуації, тим самим неявно класифікувала можливі стани справ на зіставні із змістом її сприйняття та не зіставні з ним»¹⁰. При конструюванні подібних умовиводів особа врешті-решт доходить до поняття множинності інтерпретацій¹¹. Я. Хінтікка пропонує виокремлювати в можливих світах модальний і дескриптивний компоненти, зараховуючи до модального особистісні (пропозиціональні) модальності, такі як надія, віра, знання, прагнення, бажання, сподівання особистості: «Ці поняття при їх операторному тлумаченні слід релігі візувати стосовно певного суб'єкта»¹².

Про існування великої кількості світів ідеться й у роботі С. Кріпке. Науковець зазначає, що багато хто «надто буквально розуміє метафоричний вислів “можливі світи”. Наче “можливий світ” – це щось на кшталт іншої країни чи віддаленої планети, а діючих у ньому осіб ледь-ледь можна побачити в телескоп»¹³.

⁷ Лейбниц Г. Сочинение в четырех томах. Москва : Мысль, 1984. Т. 3. С. 123.

⁸ Хинтикка Я. Логико-эпистемологические исследования. Москва : Прогресс, 1980. С. 38.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid. С. 38.

¹¹ Ibid. С. 44.

¹² Ibid. 40 с.

¹³ Крипке С. Тожество и необходимость. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1982. Вып. XIII. С. 354.

У семантиці С. Кріпке можливою є зміна характеристик індивідів відносно світів. Філософ припускав, що можуть існувати як можливі, так і актуальні речі, тобто на рівні протистояння ймовірності та реальності, С. Кріпке був прихильником посибілізму.

Деякі представники філософії мови, а саме Г. Фреге, Б. Рассел, Дж. Серль, піддавали сумніву можливість існування художнього світу. Так, Г. Фреге розрізняв два аспекти значення: референцію та смисл. При цьому референція – позначення реалії у світі, а смисл – це спосіб представлення референції. Учений вважав, що художня референція не має репрезентації, наприклад, якщо Одиссей, Сцилла – це вигадані імена, то вони не можуть бути реферовані, оскільки «власне ім'я 'Сцилла' нічого не позначає. У художній творчості задовольняються саме смислом, тоді як наука ставить питання й щодо значення»¹⁴.

Наприкінці ХХ століття поняття *множинні світи* доповнилося ідеями віртуальної реальності, паралельних світів. У зв'язку з цим Т.Н. Нікульшина пише: «Комп'ютерні технології найкраще реалізують потрапляння людини до штучного світу, що створюється за допомогою технічних засобів. Віртуальна реальність акцентує увагу на актуалізації можливих варіантів подій або об'єктів, які насправді можуть і не існувати. Виникнення глобальної мережі INTERNET дозволило створити нічим не обмежені можливості подорожей до віртуальних світів»¹⁵. Тобто сучасна теорія множинних світів здобула розвиток у точних науках, зокрема, у фізиці. С. Гокінг висуває теорію, відповідно до якої, існує «багато різних всесвітів, або багато різних областей одного Всесвіту, кожна зі своєю власною початковою конфігурацією і, можливо, зі своїм власним набором наукових законів»¹⁶. Згідно з цією теорією реальність має безліч варіацій. Відомим є експеримент із двома щілинами. Його вперше провів фізик Томас Юнг 1801 року. Цей експеримент покликаний продемонструвати інтерференцію й дифракцію світла й довести, що світло має хвильову природу. Науковцям це зробити вдалося. Пропускаючи пучок фотонів через мідну пластину з двома щілинами, учені побачили на екрані дві рівні лінії, оскільки, фотони,

¹⁴ Фреге Г. Логика и логическая семантика. Москва : Аспект Пресс, 2000. С. 206, С. 234.

¹⁵ Нікульшина Т.Н. Ірреальний світ англійською та українською мовами. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. С. 14.

¹⁶ Гокінг С. Коротка історія часу. Від великого вибуху до чорних дір. Київ : К.І.С., 2015. С. 135.

проходячи крізь щілини, починали себе поводити як частинки, а як хвилі (як і фотони – частинки світла, що також можуть бути й хвилями). Хвильова природа світла сприяє виникненню інтерференції світлових хвиль, які проходять через дві щілини, створюючи світлі й темні смуги на екрані. Такого результату не було б, якби світло складалося з класичних частинок. Під час досліду дефлектори, які містилися в щілинах, фіксували, що кожен фотон проходить лише крізь одну щілину (як класична частинка), а не крізь обидві (наче хвиля).

Однак із поширенням квантової теорії виникли серйозні проблеми з цим дослідом. Коли вчені захотіли дізнатися, через яку саме щілину проходить електрон, то почали за ним спостерігати, однак картинка на екрані при цьому різко змінилася – фотони почали поводити себе тільки як частинки – замість кількох смужок на стіні виникала лише одна (див. рис. 1). Цей дослід описано в книзі «Коротка історія часу»¹⁷.

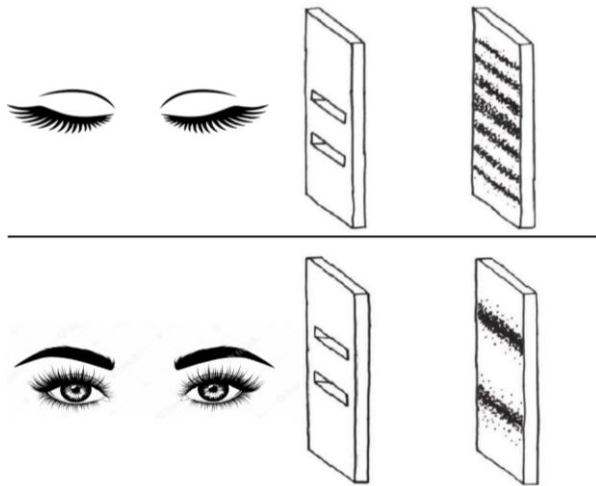

Рис. 1.

Існує припущення, що інтерференційний малюнок, який виникає в результаті експерименту з двома щілинами, становить собою всі можливі положення фотону, а білий колір указує на ті місця, де

¹⁷ Гокінг С. Коротка історія часу. Від великого вибуху до чорних дір. Київ : К.І.С., 2015. С. 73–75.

його найімовірніше можна віднайти. Під час спостереження реалізується лише один варіант із усіх можливих, тому людина бачить лише конкретні лінії.

Подібні думки були висловлені сучасним філософом і логіком, академіком Академії Фінляндії Г.Х. фон Вригтом, який витлумачив поняття *можливий світ* як комбінацію певного стану справ, що формуються під впливом сукупності можливих дій; сама ж дійсність, на переконання науковця, є лише реалізованим варіантом можливості¹⁸. Задля кращого розуміння архітектоники дійсності вчений запроваджує термін *система*, який тлумачить як певну схему, що «визначається за допомогою простору станів: початковий стан, кількість стадій розвитку та сукупність альтернативних можливостей розвитку на кожній зі стадій»¹⁹. Прикладом системи, на думку Г.Х. фон Вригта, «може бути здійснення рішення та розрахунок наслідків (варіантів) протягом певного проміжку часу, що становлять собою альтернативні реакції на наслідки нашого рішення»²⁰. Здатність розраховувати вчений називає *плануванням*.

У передмові до книги «Найменування та необхідність» С. Кріпке, описуючи своє розуміння можливого світу, провів аналогію з гральними костями. Перед кидком людина може замислитися, яка ймовірність того, що на столі випаде одинадцять? Відповідь цілком залежить від кількості можливих варіантів. Так, один кидок породжує аж 36 можливих станів, із яких лише два дадуть у сумі одинадцять. Усі ці стани є можливими світами, однак після кидка тільки один із них стане актуальним.

Сприяв поширенню теорії можливих світів і парадокс із живомертвим котом Шредінгера, як на це справедливо вказує А.М. Кадикало: «Г'ю Еверетт, американський фізик, намагаючись вирішити проблему інтерпретації квантової механіки, запропонував концепцію Множинних світів. Згідно з його припущенням квантовий світ – це ускладнена картина наявності множин класичних світів, звідси й неможливість абсолютного визначення усіх параметрів і станів у ньому»²¹.

¹⁸ Вригт фон Г.Х. Логико-філософские исследования. Избранные труды. Москва : Прогресс, 1986. С. 83–84.

¹⁹ Ibid. С. 85.

²⁰ Ibid. 593 с.

²¹ Кадикало А.М. Теорія мультиверсуму та її вплив на трансформацію пізнавального процесу. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 50.

Ідея множинності світів захопила людство. Було написано чимало художніх творів на цю тему, відзнято велику кількість фільмів. Здебільшого, зрозуміло, у фантастичному жанрі. Серед майстрів слова, які зверталися до проблеми множинності й варіативності світів, слід назвати А. Азімова, Роджера Желязни, Ф. Фармера та інших. Множинність представлена творами, у яких подано історії, де персонажі експліцитно покидають звичний Усесвіт, коли останній постає ніби частиною Мультивсесвіту. До таких творів можна зараховувати цикл Л. Керрола «Хроніки Нарнії», цикл Роджера Желязни «Хроніки Амбера», Ф. Фармера «Багаторусний світ».

В одній зі статей А.М. Кадикало пише, що «може видатися, що космологічне тлумачення світу, реальності немає жодного відношення до онтології, проте питання природи реальності вже давно вийшло за межі вузькоспеціалізованого. Поліваріантна природа квантового світу дає підстави для переосмислення наших філософських уявлень про можливість, необхідність, множинність розгортання реальності чи її рівнів. Ключовим тут постає питання: чи інші, можливі, множинні світи слід вважати однією реальністю чи декількома, можливо, навіть безконечними?»²². Ідея про існування надскладного Мультиверсуму дала змогу припустити, що існує поняття *актуального* (нашого) світу та *альтернативних* світів.

При цьому варто розмежовувати варіативність і множинність, відповідно, терміни *множинні світи* та *можливі світи* не є абсолютними синонімами. А.М. Кадикало так пояснює відмінність між цими поняттями: «Коли йдеться про можливі світи, то реальний світ завжди буде один, тобто всі інші залишаться неактуальними, нереалізованими. Гіпотеза Множинних світів заснована на ідеї, що всі світи існують одночасно та паралельно, а отже, не можуть перетинатися та взаємодіяти, звідси й термін “паралельні”»²³. Варіативність – це коли створюються варіанти одного й того ж світу, а множинність – коли йдеться про різні світи. Варіативність можна простежити на прикладі твору американського письменника О’Генрі. Оповідання називається «Дороги долі». Тут описано пригоди молодого поета. Головний герой опиняється на перехресті

²² Кадикало А.М. Теорія мультиверсуму та її вплив на трансформацію пізнавального процесу. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 50.

²³ Ibid. С. 51.

й повинен обрати свій подальший шлях. Перед ним відкрито три варіанти розвитку долі, а потім письменник демонструє, що ж може статися з поетом при обранні ним того чи того шляху. Якщо персонаж обирає дорогу наліво, то його вбивав маркіз де Бопертюї; якщо він повертає направо, то його вбивали повстанці; якщо ж він повертався додому, то вчиняв самогубство. В оповіданні показано один реальний світ, однак різні варіанти розвитку подій.

Суб'єктивістська концепція була запропонована філософом Д. Льюїсом, який розуміє реальність світу крізь призму теорії двійників – оригінальної семантики для квантифіційної модальної логіки. Ця теорія зводиться до того, що в різних світах можуть бути двійники як істот, так і предметів. Взаємовідносини між двійниками базуються лише на подібності, а не тотожності. Два об'єкти можуть мати спільного двійника. Це, наприклад, можна простежити на прикладі історичних романів в інтерпретації різних письменників. Так, у реальному світі існувала дівчина, яка стала відома під ім'ям Роксолана, і також ми маємо її художніх двійників у творах О.Ф. Назарука та П.А. Загребельного. У дівчат подібна доля, однак вона не є тотожною. Не кожна річ із можливого світу матиме відповідник у реальному світі. Наприклад, в оповіданні Марини та Сергія Дяченків «Сліпий василіск» описано расу людиноподібних істот, здатних одним лише поглядом обертати все на камінь. У нашому світі немає нічого схожого на них, тож, ці істоти в актуальному світі не мають жодного двійника. Певним чином теорію двійника можна спроектувати на наявність алюзій та ремінісценцій у художніх текстах, оскільки ці стилістичні прийоми ґрунтуються на подібності.

2. Особливості вербалізації множинних світів у художніх текстах

Розмірковуючи про дослідження художньої творчості, А.В. Новикова припускає, що «художні світи становлять собою щось таке, що дуже відрізняється від можливих світів у їхньому філософському потрактуванні»²⁴, тому обидві теорії, як концепція множинних світів, так і концепція можливих світів, є достатньо обґрунтованими, адже існує один реальний світ, а також безліч варіацій розвитку подій як у цьому світі, так і низці вигаданих світів.

²⁴ Новикова А.В. К вопросу о взаимодействии художественного мира и возможных миров. *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики*. Пермь, 2014. С. 138.

У. Еко художній текст називає «машиною продукування можливих світів (як варіантів розвитку фабули; як перспектив розвитку подій із позицій героїв фабули; та читацької перспективи поза фабулою)»²⁵.

Варто зазначити, що множинність світів можна досліджувати як на загальному рівні, так і на авторському. Якщо говорити про загальний рівень, то тут ідеться про різні варіації вже готового тексту. Із якихось причин люди не задоволені розвитком подій, завершенням твору, характерами персонажів тощо, тому намагаються продукувати власні альтернативні варіанти, які розміщують на різних сайтах чи навіть видають як повноцінні художні тексти. Такий феномен у сучасному світі здобув назву *фанфікшн*. У спільній статті А.І. Гурдуза та О.С. Невестюк *фанфікшн (fan-fiction)* визначено «як аматорський твір, який є похідним щодо популярних мистецьких, мультимедіаторів (переважно їх альтернативним продовженням) і матеріальним носієм якого частіше виступають спеціалізовані фан-сайти»²⁶. Незважаючи на той факт, що фанфікшн сприймають здебільшого як сучасне явище (початок цього явища припадає на 60-ті роки ХХ століття, коли побачив світ американський фантастичний серіал «Зоряний шлях», а апогеєм популярності слід вважати кінець ХХ століття, коли було надруковано цикл романів Дж. К. Роулінг про Гаррі Поттера), науковці вважають, що цей різновид творчості зародився в античній літературі, коли митці намагалися переосмислити подвиги різних міфологічних персонажів, змінюючи при цьому сюжет відомих міфів, наприклад, відомою є історія про Аріадну, яку, згідно з одним переказом, було вбито на острові Наксос за те, що одружилася з Тесеєм у священному гаю; а згідно з іншим переказом, Аріадна була покинута Тесеєм на острові, де її пізніше знайшов Діоніс і одружився з нею^{27, 28}.

На сьогодні фанфікшен як явище має доволі розгалужену структуру й вражає багатством жанрових форм. Завдяки фанфікшен створюються міжнародні спільноти читачів, фанфіки перекладають

²⁵ Лівичька І.А. Теорія множинних світів та уявний світ художнього твору. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2020. Вип. 14. Т. 2. С. 151.

²⁶ Гурдуз А.І., Невестюк О.С. Фанфікшн: парадокси статусу в художньому просторі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2018. № 34. Т. 1. С. 89.

²⁷ Гловацька К.І. Міфи Давньої Греції. Київ: Веселка, 1991. С. 160.

²⁸ Кун М.А. Легенди і міфи Стародавньої Греції. Тернопіль: АТ «Тарнекс», за участю МП «Мальви», 1993. С. 165.

різними мовами й розміщують на відповідних сайтах. Фанфіки імітують певну картину світу, наслідуючи образи основних персонажів та дотримуючись законів побудови канонічного твору. Автор фанфіку повністю занурюється в чужий світ і намагається розширити твір, дописати його чи переосмислити, дати відповіді на ті питання, на які автор не зміг відповісти, подати свою візію щодо вчинків героїв, краще описати їхні почуття чи мотивувати поведінку. Таким чином, фанфік – це альтернативний світ іншого, авторського, художнього світу.

Розробляючи той чи той канон, фанфікшн-райтери створюють альтернативну реальність, альтернативну ситуацію, запроваджують нових героїв, вибудовуючи власний новий Усесвіт²⁹. Фанфіки розміщують на сайтах, де їх можуть почитати всі охочі. Значно рідше фанфік виростає до окремого твору, хоча й такі випадки зафіксовані в літературному процесі. Наприклад, роман Е. Джеймс «П'ятдесят відтінків сірого» народився як альтернативна історія до твору С. Майер «Сутінки».

У лінгвістичній галузі науки також поширеним є вчення про множинні світи. Так, К.Ю. Голобородько зазначає: «Діалектична єдність категорій суб'єктивного та об'єктивного в художній творчості стосовно вербального відображення світу в мовній картині як об'єктивному образі об'єктивного світу послужила підґрунтям для виникнення концепції “множинних світів” у сфері аналітики художнього простору»³⁰. Така концепція цілком зрозуміла, адже «кожен письменник, творчо змінюючи дійсність, подає світ як реально існуючий і відтворений у тексті й одночасно як такий, що багаторазово інтерпретується через світовідчуття художньо-творчої індивідуальності»³¹. Особливо помітний цей розподіл на прикладі історичних романів, оскільки є об'єктивний світ із певними історичними подіями, є авторська інтерпретація, тобто авторський художній світ, інтерпретація різних персонажів, а також інтерпретація читача: «У семантиці можливих світів слід також виходити з урахування психологічного і соціокультурного світів учасників текстової комунікації. Психологічний світ як оповідача, так і персонажів художнього твору, відрізняється відомою двоїстістю: з

²⁹ Горалик Л. Откуда взялись Малfoy и Фэнфик : потребитель масскультуры в диалоге с медиа-контентом. *Новый Мир*. М. : 2003. № 12. С. 48.

³⁰ Голобородько К.Ю. Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. С. 74.

³¹ *Ibid.* С. 74–75.

одного боку, світ кожного окремого персонажа є його внутрішнім психологічним світом, і останній як незалежна особистість переслідує мету зберегти цей світ»³². Застосування теорії множинних світів стосовно літературного твору, на думку Ю.А. Обелець, буде сприяти «проясненню низки спірних питань, таких, наприклад, як перспектива (точка зору), композиція, інтертекстуальність, особливості художньої комунікації тощо»³³.

На сучасному етапі проблему функціонування множинних світів у царині філології порушено в роботах І.В. Александрук, Є.Р. Арзієвої, А.П. Бабушкіна, О.М. Кагановської, А.В. Новікової, Ю.А. Обелець та інших.

Науковці вважають, що існує певний текстовий мультиверсум, у межах якого співіснують інші світи: «Усі світи певним чином співіснують у текстовому всесвіті, що віддзеркалюється в художньому тексті у формі своєрідної мозаїчної структури; така структура інтегрує в собі кілька текстових світів, які в процесі взаємодії складають єдине ціле», – підкреслює О.М. Кагановська³⁴. У монографії А.П. Бабушкіна теорію можливих світів представлено так: «У найбільш загальному вигляді теорія можливих світів зводиться до такого. Постулюється наявність великої кількості “світів”, серед цієї кількості є один реальний світ, у якому ми живемо, інші становлять “можливі світи”. У можливих світах може не існувати того, що існує в реальному світі, і навпаки»³⁵.

У дослідженні І.В. Александрук зазначено, що кожен світ може бути прирівняно до світу, а світ ототожнено з текстом³⁶. Письменники-постмодерністи підійшли до цієї думки буквально. Наприклад, французький прозаїк Б. Вербер у продовженні свого

³² Кагановська О.М. Можливі світи і наратив крізь призму текстових концептів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. Дрогобич, 2014. № 2. С. 56.

³³ Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англійської прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2006. С. 7.

³⁴ Кагановська О.М. Можливі світи і наратив крізь призму текстових концептів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. Дрогобич, 2014. № 2. С. 54.

³⁵ Бабушкін А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. С. 6.

³⁶ Александрук І.В. Вербалізація можливих світів (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2011. С. 6.

роману «Імперія янголів», книзі «Тасмниця богів», висловлює припущення, що його персонажі – це звичайні люди, які усвідомили своє існування у світі книги, у світі тексту. Вони буквально звертаються до читача із проханням не перегортати сторінку.

А в романі «Чорнильне серце» К. Функе зі сторінок різноманітних оповідань у наш світ можуть потрапляти персонажі цих книг.

У наукових працях із філології можна натрапити на терміни «реальний світ», «можливий світ», «актуальний світ», «альтернативний світ», «художній світ».

Будемо вважати, що світ, де ми живемо, є *реальним*, хоча з погляду фізики це може виявитися не зовсім справедливим твердженням, оскільки теорія струн та ще деякі екзотичні теорії говорять про можливість існування багатовимірного Мультиверсуму, де наш світ – це лише рівень, як, наприклад, у фільмі «Матриця», де виявилось, що люди живуть усередині гігантської комп'ютерної симуляції та сприймають віртуальний світ як реальність. Нині деякі астрофізики, космологи, фахівці в галузі штучного інтелекту теж висувають припущення, що наш світ – це лише гарно продумана віртуальна симуляція.

Письменник, описуючи реальний світ, створює *художній світ*. Відповідно, у царині художньої літератури текст або дискурс можна витлумачувати як один із можливих світів, «а саме – той, що повністю залежить від його творця – автора. Іншими словами, – зазначає Ю.А. Обелець, – ми розуміємо Можливий Світ художнього тексту, або Художній (белестричний, фікціональний) Світ, як універсальний конструкт із власною ієрархічною структурою»³⁷. У художньому світі автор може відтворювати або реальний можливий світ, або фантастичний можливий світ. Якщо йдеться про реальний світ, то письменник подаватиме свою візію минулого (ідеться про такі жанри, як історичний роман, повість, альтернативна історія тощо) або реалізуватиме ідею сучасного йому життя (соціально-психологічний роман, соціально-побутовий роман, філософський тощо). Якщо ж митець відтворюватиме фантастичний можливий світ, то він працюватиме здебільшого в жанрі фантастичного роману.

Розмірковуючи над питанням взаємодії художнього світу та можливих світів, А.В. Новікова переконує, що «можливі світи

³⁷ Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англомовної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2006. С. 6.

можуть бути інтерпретовані як альтернативно можливі, але не актуалізовані наслідки стану справ або ситуації, тоді як художні світи розглядаємо як можливі чи неможливі ситуації чи наслідки стану справ, які можуть бути актуалізовані чи не актуалізовані в художньому світі. Художні світи не стосуються стану справ або ситуацій об'єктивного світу»³⁸. Дослідниця вважає, що художні світи мають модельну структуру, у межах якої доцільно виокремлювати *актуальний шар*, тобто світ, який персонажі сприймають як реальний. Цю ж думку обстоює М.-Л. Райєн³⁹. Актуальний шар протиставлено всім іншим можливим світам як об'єктивний.

Для можливого художнього світу важливим є зв'язок із реальним світом, інакше реципієнт не зможе зрозуміти текст. До маркерів такого зв'язку належать інтертекстуальність, стилістичні прийоми, структурна організація тексту, засоби художньої виразності тощо. Проте, як переконує А.В. Новікова в дисертації, «художній можливий світ створюють не стільки вказані вище засоби, скільки представлення суб'єктом (автором чи персонажем) тієї чи тієї ситуації як можливої з онтологічної, епістеміологічної та аксіологічної позицій»⁴⁰. Таким чином, дослідниця переконує, що художній можливий світ формують онтологічний, епістеміологічний та аксіологічний рівні.

У дослідженні І.А. Лівіцька зазначає, що згідно з теорією множинних світів «належність того чи іншого світу до реальності впливає з його доступності до актуалізації (actual world, далі – AW), що робить його реальним AW або ж альтернативним PW (не актуалізованим можливим світом)»⁴¹. Саме в такому філософському розумінні вчена пропонує розмежовувати поняття *художнього світу* та *можливого світу*, оскільки можливі світи є варіантами реального світу, проте в них не актуалізовано наслідки та дії, на відміну від художніх світів, де наслідки чи ситуації можуть бути

³⁸ Новікова А.В. К вопросу о взаимодействии художественного мира и возможных миров. *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики*. Пермь, 2014. С. 138.

³⁹ Ryan M.-L. Possible-worlds Theory. *The Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. Ed. by D. Herman, M. Jahn and M.-L. Ryan. London, New York : Routledge, 2005. P. 446–450.

⁴⁰ Новікова А.В. Лингвистический анализ реализации возможных миров в художественном тексте : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.09. Пермь, 2010. 30 с.

⁴¹ Лівіцька І.А. Теорія множинних світів та уявний світ художнього твору. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2020. Вип. 14. Т. 2. С. 150.

актуалізованими в тексті, а не в об'єктивній реальності. У статті Л.М. Лунькової до реального та альтернативного світів додано поняття *текстового світу*. Дослідниця розмежовує *реальний текстовий світ, систему текстових світів, у центрі якої реальний текстовий світ та референтний текстовий світ*. При цьому система текстових світів взаємодіє не з реальним світом, а з реферованим текстовим світом⁴². На переконання вченої, в центрі художнього твору є альтернативний можливий світ, який стає реферованим, текстовий світ невіддільний від власного референта.

О.М. Кагановська виокремлює авторський і персональний світ. Науковиця пише, що «в просторово-часовій моделі художнього тексту поряд з експліцитним світом оповідача існує множинність імпліцитних світів персонажів, у зв'язку з чим на семантичному рівні світ оповідача може бути представленим зовсім іншою інформацією. Очевидно, те ж саме відбувається і з персонажними світами, які, у свою чергу, кориговані цілим комплексом взаємовідношень»⁴³. Про мікросвіти персонажів, «тобто світи, у яких існують окремі персонажі зі своєю індивідуальною концептосферою, поведінкою, характером тощо»⁴⁴, розглядаючи темпоральність можливих світів у художньому тексті, пише Ю.А. Обелець. Вона пропонує таку структуру можливого світу художнього тексту⁴⁵:

Рівень	Позначення	Реалізація в тексті	Структурна функція
Вищий	Мегарівень	Цілий текст	Зі/протиставлення всіх світів нижчих рівнів у структуроване ціле
Середній	Макрорівень	Сюжетна лінія	Поеднання груп взаємодіючих мікросвітів персонажів
Нижчий	Мікрорівень	Посторінкова розосередженість	Створення мікросвітів окремих персонажів

⁴² Лунькова Л.Н. Возможные миры художественной литературы. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. Челябинск, 2009. № 35 (173). Вып. 37. С. 114.

⁴³ Кагановська О.М. Можливі світи і наратив кризь призму текстових концептів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Дрогобич, 2014. № 2. С. 56.

⁴⁴ Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англомовної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Одеса, 2006. С. 6.

⁴⁵ Ibid.

Наукове дослідження В.А. Іваненко репрезентує погляд на можливий світ «як фікціональний світ (макроструктура) та як ментальний конструкт персонажа в модальному семантичному полі тексту (мікроструктура)»⁴⁶.

Розмірковуючи над різними світами художнього тексту, Т. Павел говорить, що під час читання реципієнт відчуває дві суперечливі емоції: з одного боку, він розуміє, що сонце, описане в тексті, існує у справжньому світі, а з іншого боку, персонаж твору відчуває якусь свою реальність, і читач може співчувати йому або розмірковувати над його вчинками⁴⁷. Тобто під час сприйняття інформації «у процесі членування універсуму відбувається його поділ на два світи («свій» і «чужий»), що мають множинні інтерпретації типу «цей – той», «ми – вони», «далеке – близьке». Проблема «чужого» і «свого» світів, що перебувають у протиставленні типу «статичне – динамічне», перетворюється на питання про той ракурс, у якому світ убаचाється як «для мене», так і для когось ще, але ні в якому разі не «для нас»⁴⁸.

Аналізуючи можливі світи в романі Амелі Нотомб «Косметика ворога», Ю.О. Лісова говорить, що можливі світи – це світи втрачених можливостей, і здебільшого вони «реалізують у собі потенціал внутрішнього діалогу персонажа із роздвоєнням особистості. <...>. Спираючись на мовні вказівки гіпотетичності, за допомогою когнітивного, контекстуального аналізу й логіки здорового глузду можна кваліфікувати те чи те висловлювання як вербальний прояв можливого світу»⁴⁹. Дослідниця вказує, що гіпотетичні, умовні речення, питальні частки, питальні займенники, модальні прислівники та подібні мовні одиниці слугують своєрідними маркерами можливого світу⁵⁰.

У роботі Ю.С. Степанова фіксуються терміни «уявний світ», «ментальний світ», «Усесвіт». Учений протиставляє уявний світ реальному світові на підставі часової невідповідності, по-різному

⁴⁶ Іваненко В.А. Конструювання можливих світів в інтелектуальному романі Йена Бенкса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2011. С. 6.

⁴⁷ Pavel T.G. *Fictional Worlds*. Cambridge ; Massachusetts; London: Harvard University Press, 1986. P. 11.

⁴⁸ Кагановська О.М. Можливі світи і наратив крізь призму текстових концептів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. Дрогобич, 2014. № 2. С. 54.

⁴⁹ Лісова Ю.О. Вербалізація можливих світів у діалогічному романі Амелі Нотомб «Косметика ворога». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2019. № 37. С. 91–92.

⁵⁰ Ibid. С. 92–93.

проектуючи ці світи на часовому рівні. Так, реальний світ відповідає минулому й теперішньому, тоді як уявний світ зіставний із можливим майбутнім. У статті вчений говорить, що ментальні світи відрізняються один від одного референційно, тобто вони «мають різні системи референції при однаковій семантиці»⁵¹.

А.П. Бабушкін під можливими світами розуміє «сегменти ментального простору мови, у межах яких ступінь можливості здійснення тих чи тих дій піддано певній диференціації. Висновки про варіанти цієї можливості базуються на знаннях людини про реальний світ та про саму себе»⁵² [Бабушкин, с. 21]. У монографії науковця можливі світи розглянуто крізь призму модальності (об'єктивної та суб'єктивної). Об'єктивна модальність пов'язана із граматичною категорією стану дієслова, бо це «спосіб вираження ставлення дії, про яку йдеться у висловлюванні, до дійсності»⁵³. Дослідник зазначає, що в слов'янських мовах є три стани: «дійсний (який позначає, що мовець мислить дію як цілком реальну, таку, що справді відбувається, відбувалася чи відбудеться в майбутньому), наказовий (що виражає прохання, наказ мовця або схилення до вчинення дії) та умовний (позначає дію, яку мовець мислить як бажану, можливу, обумовлену)»⁵⁴. Окрім цього, А.П. Бабушкін переконаний, що модальні значення також передають різні синтаксичні конструкції, модальні слова та частки, порядок слів у реченні, а також інтонація⁵⁵. Щодо суб'єктивної модальності, то вона фіксує таку рису психіки людини, як протиставлення «я – не я», «свій – чужий». У теорії множинних світів є місце для обох видів модальності. Наприклад, речення «*Напишіть текст!*» може бути сприйнято або як наказ (якщо йдеться про світ, у якому мовець має повноваження наказувати), або як спонукування (у світі, де мета мовця заохотити реципієнтів написати текст), або як прохання (у певному світі, де мовець не має права давати розпорядження). У роботі А.П. Бабушкіна виокремлено такі види модальності, як *алетична, деонтична, аксіологічна, дивна*. Алетична стосується

⁵¹ Степанов Ю.С. Пространства и миры – «новый, «воображаемый, «ментальный» и прочие. *Философия языка: в границах и вне границ*. Т. 2. Харьков : Око. С. 3–18.

⁵² Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. С. 21.

⁵³ Ibid. С. 13.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid. С. 14.

проявів об'єктивних параметрів реального світу, особливо впливає на просторово-часові параметри та здатність персонажів діяти. Алетична можливість дала підстави Л. Долежелу розмежовувати світи, що відповідають дійсності, і такі світи, які заперечують фізичні закони реального світу: «Алетичний контраст між природним і надприродним світом можна подолати за допомогою перехідних світів. Сни, галюцинації, безумство, спричинені наркотичним впливом зміни стану, – фізично можливий, природний людський досвід; водночас у його межах існують фізично неможливі особистості, об'єкти та події»⁵⁶. Деонтична модальність пов'язана з поняттям обов'язку, вимогами, вона регламентує, що заборонено, що дозволено, що є обов'язковим. Аксиологічна апелює до ціннісної системи й «передбачає оцінку індивіда як цінного, байдужого або такого, що не має цінності. Аксиологічна модальність конструює сюжети пошуку (плавання аргонавтів, пошук Святого Граалю) і втрату цінності («Герой нашого часу»)⁵⁷. Модальність дивності слід класифікувати як девіацію, відхід від звичного⁵⁸.

У дисертації І.В. Александрук, присвяченій вербалізації можливих світів у жанрі фентезі, запропоновано використовувати термін «*можлива картина світу*», що становить собою «опосередковану картину світу, в основі якої наявні елементи та структура реального світу. Вона є опосередкованою двічі – мовою та індивідуально-авторською концептуальною картиною світу»⁵⁹. Дослідниця переконує, що основу як реального, так і можливого світу становлять такі концептуальні категорії, як *людина, простір, час, артефакт, природа, суспільство, культура*, оскільки «свідомість людини в першу чергу апелює до цих категорій при виникненні необхідності осягнення розумом можливої реальності»⁶⁰.

Розмірковуючи над природою множинних світів і їхньою кореляцією з реальним світом, В.А. Іваненко розмежовує поняття можливого світу і фікціонального, вважаючи останній текстовим

⁵⁶ Doležel L. *Heterocosmica. Fiction and possible worlds*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1998. P. 117.

⁵⁷ Неронова И.В. *Художественный мир и его конструирование в творчестве А.Н. и Б.Н. Стругацких 1980-х годов* : дисс. канд. филол. наук : 10.01.01. Ярославль, 2015. С. 36.

⁵⁸ Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. С. 15–18.

⁵⁹ Александрук І.В. *Вербалізація можливих світів (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів)* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2011. С. 6.

⁶⁰ Ibid. С. 11.

можливим світом. Дослідниця виокремлює «дійсний світ (AW, actual world) – центральний світ первинної системи модальності; дійсний світ конкретного літературного тексту, тобто вторинної системи модальності (TAW, textual actual world), текстуальний референтний світ (TRW, textual referential world)»⁶¹. У роботі М.-Л. Райен актуальний світ – це світ, де знаходиться «Я», тому «всі можливі світи є актуальними з погляду їх жителів»⁶².

У можливому художньому світі наявні такі семантичні простори.

1. Найближчий світ.

Опис найближчого світу передбачає звернення уваги на звичайні для людини речі. Сюди належать описи природи, артефактів, інтер'єру та екстер'єру.

2. Світ Автора.

Тут доцільно враховувати семантику реальних аналогій, фіктивних аналогій та сумнівів, здогадок⁶³. Мовний світ автора становлять особливості його індивідуального стилю, тож доцільно звернути увагу на фонетичні, лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні вподобання майстра слова.

3. Персональний світ.

Аналізуючи світ персонажів, варто досліджувати модальності: деонтичну, алетичну, аксіологічну, дивну. Деонтична модальність становить собою «систему зобов'язань і заборон, що визначаються соціальними чи моральними нормами, які визначають дії персонажів як «дозволені» (можливі), «зобов'язкові» (неохідні) та «заборонені» (неможливі)»⁶⁴. Для аналізу персонального світу доцільно визначити ставлення автора до героя, ставлення до нього інших дійових осіб, а також охарактеризувати особливо значущі концепти цього героя.

4. Світ утрачених можливостей.

Основними вербалізаторами цього світу є спогади та жалкування за тим, що могло б відбутися, однак не сталося. Здебільшого тут домінують умовні речення.

⁶¹ Іваненко В.А. Конструювання можливих світів в інтелектуальному романі Йена Бенкса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2011. С. 6.

⁶² Ryan M.-L. Possible Worlds in Recent Literary Theory. *Style*. 1992. Vol. 26, № 4. P. 529.

⁶³ Арзиева Е.Р. Перспективные основы семантики возможных миров в художественном тексте : дисс. ... д-ра филол. наук : 6D011800. Алматы, 2019. С. 44.

⁶⁴ Іваненко В.А. Конструювання можливих світів в інтелектуальному романі Йена Бенкса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2011. С. 7–8.

5. Потенційно можливий світ.

Потенційно можливі світи наявні в науково-фантастичних творах, де майстри слова описують можливе майбутнє людства. Тут слід звернути увагу на неологічну лексику, назви зорельотів, планет тощо. Найбільш цікаво, що інколи потенційно можливі світи реалізуються в реальному світі. Яскравим прикладом є роман «Двадцять тисяч льє під водою» Г. Жуля Верна про підводний човен «Наутилус». За тих часів подібні човни вважалися чимось нереальним і неможливим, проте вже за сто років субмарини були побудовані.

6. Ірреальний світ.

Ірреальний світ ще називають неможливим можливим світом, оскільки існування подібного світу суперечить логіці. У художньому вимірі до ірреальних світів слід зараховувати твори, написані в дусі фентезі, оскільки в них ідеться про нереальних істот, нереальний час та нереальне місце, тобто про ті речі, які за жодних обставин не можуть існувати в реальності. Українська «хімерна проза» також належить до яскравих ілюстрацій ірреального світу. Наприклад, у романі В.Г. Дрозда «Самотній вовк» («Вовкулака») здатність головного героя Андрія Шишиги перетворюватися на вовка ілюструє ірреальний світ. Або здатність Кириака Сатановського з роману В.О. Шевчука «Три листки за вікном» приєднувати свою тінь до інших, завдяки чому персонаж здобуває можливість непомітно супроводжувати людей, стежити за ними, слухати чужі думки, дізнаватися секрети життя інших.

Не можна не звернути уваги на ґрунтовні роботи Т.Н. Нікульшиної, присвячені вербалізації ірреальності. Дослідниця пропонує ґрунтовну класифікацію носіїв семантики ірреальності, описує типологію та тематичні групи категорії ірреальності, а також описує мовні засоби вираження на матеріалі англійської та української мов. Науковиця стверджує, що «спорідненість людей із різною пракультурою про сутність ірреального світу – можливо усе – свідчить про універсальність досліджуваного поняття; відсутність спільного коріння та історії генерує певні розбіжності. Універсалії доводять розвиток англійської та української спільноти за канонами світової парадигми, а розбіжності підкреслюють самобутність досліджуваних етносів»⁶⁵.

⁶⁵ Нікульшина Т.Н. Ірреальний світ англійською та українською мовами. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. С. 166.

У межах категорії ірреального світу доцільно виокремити кілька підсвітів.

1. **Нереальний земний світ.** Нереальний земний світ здобуває реалізацію в таких жанрах, як історичний роман, коли письменник уводить до загальновідомого сюжету нових персонажів, вони репрезентують нову реальність, а значить, формують нереальний земний світ, тобто світ, якого ніколи не існувало.

Такі субжанри, як альтернативна історія чи криптоісторія, теж є яскравими виразниками нереального земного світу. Альтернативна історія – це жанр фантастики, що присвячений опису можливої реальності, яка б могла існувати об'єктивно, якби історія в один із переламних моментів, так званих точок біфуркації – точок розвилки, пішла б іншим шляхом. У творах, які репрезентують альтернативну історію, як пише Ю.В. Котляр, «неодмінним елементом сюжету є зміна ходу історії. Тобто у деякий момент минулого з якої-небудь причини: або випадково, або в результаті втручання зовнішніх сил, наприклад, прибульців із майбутнього, відбувається щось відмінне від того, що відбувалося в реальній історії. Те, що сталося, може бути пов'язане з широко відомими історичними подіями або історичними особистостями, а може здаватися, на перший погляд, малозначущим. У результаті цієї зміни відбувається «розгалуження» історії: події починають розвиватися іншим шляхом. У світі зі зміненою історією й відбувається дія. Вона може проходити в будь-який час – і в минулому, і в сьогоденні, і в майбутньому»⁶⁶.

Термін *криптоісторія* був запроваджений українськими письменниками, що пишуть під псевдонімом Г.Л. Олді, для опису подій, які нібито відбулися, однак залишилися невідомими широкому загалу.

До нереального земного світу належать також сновидіння персонажів, їхнє марення, вади свідомості. Ментальна діяльність має результат – у думках персонажа виникає образ гайдамаки, а також зіставлення з гайдамакою самого суб'єкта. У роботі Н.М. Магас подібні конструкції передано за допомогою моделі: «А мріє (уявляє) $X (X=A)$ як Y , у якій об'єктом уяви (у цьому випадку сам суб'єкт) може бути будь-що або будь-хто, оскільки простір мрій безмежний»⁶⁷.

⁶⁶ Котляр Ю.В. Альтернативна історія в історичних дослідженнях. *Наукові праці*. Миколаїв. 2016. Вип. 270. Т. 282. С. 65.

⁶⁷ Магас Н.М. Реальність та ірреальність у лінгвокогнітивному вимірі. *Studia methodologica*. 2014. № 36. С. 106.

2. **Нереальний неземний світ.** Нереальний неземний світ репрезентовано здебільшого у фентезійних романах, де йдеться про паралельні Всесвіти або ж узагалі про інший світ. До лінгвальних засобів, що репрезентують нереальний неземний світ, належать такі, як назви істот-мешканців світу: *ельф, орк, гоблін, дракон* тощо. При цьому істот як носіїв семантики ірреальності Т.Н. Нікульшина пропонує диференціювати за певними ознаками. По-перше, на думку дослідниці, значну роль відіграють такі параметри: 1) конотація: позитивна чи негативна, яка надається директивно чи опосередковано (асоціативно). Оцінка може бути передана імпліцитно – за допомогою семантики лексем; або експліцитно – за допомогою інтенсифікаторів різного роду (наприклад, прикметників чи прислівників); 2) семантична структура: моносемантичні одиниці чи полісемантичні лексичні одиниці. Тут домінують однозначні лексеми, які називають осіб за певними характеристиками, наприклад, *василіск* – це змієподібна істота, яка лише одним своїм поглядом здатна вбивати людей; *Вернидуб* – казковий персонаж, що здатний ламати величезні дерева; 3) гендерна приналежність істот: *лісовик* – міфологічна істота, що живе в лісі; *мавка* – міфологічна істота, що живе в лісі; вважається, що на мавок перетворюються нехрещені або прокляті батьками діти; 4) вікова характеристика; 5) фізичні параметри: зріст, сила, зовнішність; 6) ступінь абстракції: твариноподібні істоти, людиноподібні істоти, уособлення природних стихій; 7) родинні відносини між істотами: сімейні, дружні; 8) місцезнаходження істот: у воді, у лісі, під землею, на землі, у повітрі, у горах⁶⁸.

Образи нереального неземного світу можуть виникати й у творах нефантастичного характеру, наприклад, у розповідях інших персонажів або в їхній вірі в існування потойбіччя. Таким чином формується текстова ситуація, що вказує на появу нереальної істоти в реальному світі.

3. **Алогічний світ.** Алогічний світ – це неможливий із погляду логіки світ. В алогічному світі стосунки між істотами нічим не зумовлені: тут немає прибульців, які би вплинули на розвиток подій, і сама дія не відбувається в якомусь казковому місці. В ірреальному світі можуть траплятися дива й можливим виявляється практично все, як наголошує Т.Н. Нікульшина, «ірреальний світ – це світ, де

⁶⁸ Нікульшина Т.Н. Ірреальний світ англійською та українською мовами. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. С. 27–38.

здійснюється нездійснене, виконується невиконане і стає можливим неможливе»⁶⁹. Фантазія є вродженою природною потребою особистості, люди не замислюються над логікою чарівних та фентезійних образів.

В алогічному світі немає чарівних істот, проте звичайні істоти наділені надприродними здібностями, наприклад, у казках тварини, рослини чи навіть штучно створені предмети здобувають можливість говорити, допомагати головним персонажам.

Алогічний світ яскраво представлений і в українській необароковій традиції. Так, у романі В.Г. Дрозда «Самотній вовк» («Вовкулака») здатність головного героя Андрія Шишиги перетворюватися на вовка ілюструє ірреальний світ. Або здатність Кириака Сатановського з роману В.О. Шевчука «Три листки за вікном» приєднувати свою тінь до інших, завдяки чому персонаж здобуває можливість непомітно супроводжувати людей, стежити за ними, підслуховувати чужі думки, дізнаватися секрети життя інших. Ці здатності нічим не пояснені, вони просто притаманні персонажам, тому інтерпретуються як алогічні.

Таким чином, можна зробити висновки про існування серед категорії множинних світів ірреального світу, що виявляється у використанні дієслів на позначення ментальної діяльності суб'єктів, номенів із семантикою «уявна істота» чи «уявна неістота» у фентезійних чи науково-фантастичних романах, а також у снах чи мареннях персонажів. У межах ірреального можливого світу виокремлюємо підсвіти: нереальний земний світ, нереальний неземний світ, алогічний світ.

7. Світ реципієнта (інтерпретатора).

Під час аналізу будь-якого тексту має місце суб'єктивізм читача. На цьому, зокрема, наголошує У. Еко, пропонуючи у структурі художнього світу виокремлювати підсвіт, який «створює у своїй уяві (у своїх страхах, очікуваннях, бажаннях тощо) емпіричний читач»⁷⁰.

Подекуди у творах майстрів слова може відбуватися переплетення авторського й персонажного світів. Таке трапляється, коли письменник вкладає в уста героя свої думки, переживання або ж

⁶⁹ Нікульшина Т.Н. Ірреальний світ англійською та українською мовами. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. С. 21.

⁷⁰ Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста. Санкт-Петербург : Симпозиум, 2005. С. 412.

описує ситуації, як мали місце в житті митця, з тими аксіологічними маркерами, які важливі для нього самого.

ВИСНОВКИ

Таким чином, теорія множинних світів має доволі тривалу історію вивчення, яка нараховує століття досліджень.

Розглядаючи художній світ, науковці говорять про своєрідне «герменевтичне коло»: співвідношення вимислу і художньої правди як відповідників слову fiction⁷¹. Виникає проблема наслідування, мімезису, коли йдеться про вимисел, зображення, правду та правдоподібність. Усі ці питання належать до філософського підґрунтя дослідження теорії множинних світів. Зрештою, ще в «Поетиці» 1685 року («Касталійське джерело») можна було прочитати: «Поет є вигадник, наслідувач будь-яких речей, якому слід описувати явище не тільки так, як воно відбувалось, а й так, як воно могло відбуватися. Наставником його буде фантазія, що вигадує події та способи»⁷². Проте для персонажів, які діють у творі, авторська вигадка сама є фікцією, адже вони не знають про неї, не усвідомлюють себе книжковими героями. Для них художній світ є актуальним, тому й розглядати його слід, спираючись на досвід цих дійових осіб.

Теорія множинних світів передбачає дослідження світу автора, який у загальному вигляді становить собою сукупність ідіостильових рис майстра слова; світу персонажа, де важливо описати оцінку цього персонажа автором, іншими дійовими особами, а також подати опис концептів цього персонажа; ірреальний світ, який репрезентований фантастичними елементами; світ утрачених можливостей та потенційно можливий світ, а також світ інтерпретатора.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено вивченню особливостей функціонування можливих світів у художніх текстах із погляду лінгвістики. У роботі простежено еволюцію теорії множинних світів від самого її зародження до сучасних потрактувань. Висвітлено особливі погляди науковців на можливі шляхи розгляду теорії множинних світів у художньому тексті. Запропоновано класифікацію можливих

⁷¹ Неймовірно можливі світи: референтність, фікційність, текстуалізація / за ред. Р. Гром'яка. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. С. 29.

⁷² Ibid. С. 31.

світів та окреслено характерні риси кожного з можливих світів. Зокрема, виокремлено такі світи, як авторський світ, персональний світ, світ утрачених можливостей, потенційно можливий світ, ірреальний світ та світ реципієнта-інтерпретатора. У межах цих світів запропоновано алгоритм їх вивчення з погляду філологічних наук.

Література

1. Doležel L. *Heterocosmica. Fiction and possible worlds.* Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1998. 339 p.
2. Lewis D.K. *Convention: A Philosophical Study.* Cambridge, Mass. : Harvard U.P., 1969. 213 p.
3. Pavel T.G. *Fictional Worlds.* Cambridge ; Massachusetts; London : Harvard University Press, 1986. 178 p.
4. Ryan M.-L. *Possible-worlds Theory.* *The Routledge Encyclopedia of Narrative Theory.* Ed. by D. Herman, M. Jahn and M.-L. Ryan. London, New York : Routledge, 2005. P. 446–450.
5. Ryan M.-L. *Possible Worlds in Recent Literary Theory.* *Style.* 1992. Vol. 26, № 4. P. 528–533.
6. Александрук І.В. Вербалізація можливих світів (на матеріалі творів сучасних англійських та американських авторів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2011. 18 с.
7. Арзиева Е.Р. *Перспективные основы семантики возможных миров в художественном тексте : дисс. ... д-ра филол. наук : 6D011800.* Алматы, 2019. 203 с.
8. Бабушкин А.П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка. Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. 86 с.
9. Визгин В.П. *Идея множественности миров: Очерки истории.* Москва : Наука, 1988. 296 с.
10. Вригт фон Г.Х. *Логико-философские исследования. Избранные труды.* Москва : Прогресс, 1986. 593 с.
11. Гловацька К.І. *Міфи Давньої Греції.* Київ : Веселка, 1991. 264 с.
12. Гокінг С. *Коротка історія часу. Від великого вибуху до чорних дір.* Київ : К.І.С., 2015. 201 с.
13. Голобородько К.Ю. *Ідіостиль Олександра Олеся : лінгвокогнітивна інтерпретація.* Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. 527 с.

14. Горалик Л. Откуда взялись Малфой и Фэнфик : потребитель маскультуры в диалоге с медиа-контентом. *Новый Мир*. 2003. № 12. С. 45–50.
15. Гурдуз А.І., Невестюк О.С. Фанфікшн : парадокси статусу в художньому просторі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2018. № 34. Т. 1. С. 89–91.
16. Загребельний П.А. Роксолана. Київ : Дніпро, 1983. 582 с.
17. Іваненко В.А. Конструювання можливих світів в інтелектуальному романі Йена Бенкса: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04. Київ, 2011. 20 с.
18. Кагановська О.М. Можливі світи і наратив кризь призму текстових концептів. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. Дрогобич, 2014. № 2. С. 52–57.
19. Кагановська О.М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ століття). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
20. Кадикало А.М. Теорія мультиверсуму та її вплив на трансформацію пізнавального процесу. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 49–55.
21. Котляр Ю.В. Альтернативна історія в історичних дослідженнях. *Наукові праці*. Миколаїв. 2016. Вип. 270. Т. 282. С. 64–68.
22. Крипке С. Тождество и необходимость. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1982. Вип. XIII. С. 340–376.
23. Кун М.А. Легенди і міфи Стародавньої Греції. Тернопіль : АТ «Тарнекс», за участю МП «Мальви», 1993. 416 с.
24. Лейбниц Г. Сочинение в четырех томах. Москва : Мысль, 1984. Т. 3. 734 с.
25. Лейбниц Г. Сочинение в четырех томах. Москва : Мысль, 1989. Т. 4. 554, [2] с.
26. Лівницька І.А. Теорія множинних світів та уявний світ художнього твору. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2020. Вип. 14. Т. 2. С. 149–152.
27. Лісова Ю.О. Вербалізація можливих світів у діалогічному романі Амелі Нотомб «Косметика ворога». *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 37. С. 90–93.
28. Лунькова Л.Н. Возможные миры художественной литературы. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*. Челябинск, 2009. № 35 (173). Вып. 37. С. 111–114.

29. Лурье С.Я. Демокрит: Тексты. Перевод. Исследования. Ленинград : Наука, 1970. 664 с.
30. Льюис К.С. Хроники Нарнии. Москва : Эксмо, 2005. 800 с.
31. Магас Н.М. Реальність та ірреальність у лінгвокогнітивному вимірі. *Studia methodologica*. 2014. № 36. С. 106–110.
32. Назарук О.Ф. Роксоляна. Львів: Атлас, 1990. 303 с.
33. Неймовірно можливі світи: референтність, фікційність, текстуалізація / за ред. Р. Гром'яка. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. 291 с.
34. Неронова И.В. Теория возможных миров литературы: предпосылки создания, основные задачи и подход к художественному миру литературного произведения. *Социальные и гуманитарные знания*. Ярославль, 2015. № 4. С. 277–283.
35. Неронова И.В. Художественный мир и его конструирование в творчестве А.Н. и Б.Н. Стругацких 1980-х годов : дисс. канд. филол. наук : 10.01.01. Ярославль, 2015. 209 с.
36. Нікульшина Т.Н. Ирреальный світ англійською та українською мовами. Донецьк : Східний видавничий дім, 2010. 186 с.
37. Новикова А.В. К вопросу о взаимодействии художественного мира и возможных миров. *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики*. Пермь, 2014. С. 138–145.
38. Новикова А.В. Лингвистический анализ реализации возможных миров в художественном тексте : дисс. канд. филол. наук : 10.02.09. Пермь, 2010. 170 с.
39. О'Генри. Избранные произведения : в 2 т. / ред. вид. М.Ф. Лорие. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1954. 582 с.
40. Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англійської прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2006. 21 с.
41. Фармер Ф. Многоярусный мир: Создатель вселенных. Москва : Эксмо, 2006. 816 с.
42. Фреге Г. Логика и логическая семантика. Москва : Аспект Пресс, 2000. 512 с.
43. Функе К. Чернильное сердце. Киев : Махаон, 2012. 496 с.
44. Хинтиikka Я. Логико-эпистемологические исследования. Москва : Прогресс, 1980. 448 с.

45. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста. Санкт-Петербург : Симпозиум, 2005. 502 с.

Information about the author:

Ilina Olena Viktorivna,

Candidate of Philological Sciences,
Doctoral Student at The Department of Ukrainian Language,
G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
2, Valentynivska ave., Kharkiv, 61000, Ukraine